

КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОГО ТОВАРОВИРОБНИКА

І.В. Лозинська, к.е.н., доцент, Сумський національний аграрний університет

У статті розглянуто питання щодо визначення впливу державного регулювання на якість продукції тваринництва та конкурентоспроможність її виробників. Впровадження державних стандартів дозволяє виробникові не тільки підвищити якість своїх товарів до рівня міжнародних вимог, але і забезпечує перебудову виробництва, його організацію, технологію, систему управління якістю до рівня розвинутих країн світу.

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими чи практичними завданнями. Галузь скотарства є провідним напрямом аграрного сектору України, призначення якої - виробництво продуктів харчування тваринного походження в обсягах, які відповідають нормам продовольчої безпеки і задоволення потреб легкої промисловості у високоякісній сировині із забезпеченням можливості їхнього експорту.

Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» від 5 грудня 2007 р. № 1379 зазначено, що 55% добового раціону повинно забезпечуватися саме за рахунок споживання продукції тваринного походження. Однак розрахунки, проведені в 2011 році провідними дослідниками в галузі економіки сільського господарства свідчать, що за більшістю із запропонованих у вищезазначеному документі індикаторів продовольчої безпеки Україна поки не здатна забезпечити своє населення тваринницькою продукцією на фізіологічному рівні. Так, загальне споживання м'ясопродуктів у 2011 році становило лише 52% встановленої норми, а молочних продуктів - 55%.

Більше того, теперішній стан вітчизняного тваринництва є таким, що становить реальну загрозу продовольчій безпеці України. Незважаючи на те, що за останні 7-8 років прийнято низку законодавчих актів, що регулюють і сприяють активізації та розвитку цієї галузі, ситуація у тваринництві залишається вкрай складною через низький рівень господарювання та організаційної роботи, нехтування технологічними вимогами, спрощений підхід до селекційно-плеємної роботи та годівлі тварин. Тому стан галузі залишається складним, і на додачу продовжує скорочуватися поголів'я сільськогосподарських тварин і птиці, зменшується його продуктивність, а відтак - триває спад виробництва продукції тваринництва. На фоні зазначених проблем найбільш гостро постає питання якості тваринницької продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найбільш відомими дослідниками проблем якості й управління якістю є В.І.Бойко, Є.П.Качан, О.Є.Данилевська, Л. І. Федулова, О.В. Шпичак та інші.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Попри те, що проблема якості є ключо-

вою у розвитку галузі тваринництва, висвітленню нормативного регулювання даного питання приділяється недостатньо уваги. Крім того, потребують аналізу форми державного контролю за якістю продукції тваринництва.

Формування цілей статті. Метою даної роботи є дослідження впливу державного управління на якість продукції тваринництва та конкурентоспроможність її виробників.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. З філософської точки зору "якість — це внутрішня визначеність предмета, яка становить специфіку, що відрізняє його від усіх інших". У практичному плані якість розглядають як "міру вартості, цінності, придатності чогось для його використання за призначенням" [2].

За визначенням В.І.Бойко «якість продукції визначають як сукупність властивостей, які обумовлюють її здатність задовольняти певні потреби у відповідності з її призначенням».

Продукти тваринництва належать до категорії більш цінних продуктів харчування. Від якості харчових продуктів залежить нормальний розвиток організму, здоров'я та дієздатність людини. Компоненти, що входять до їх складу є вихідними матеріалами для побудови тканин, біосинтезу необхідних систем, які регулюють життєдіяльність організму, а також для покриття енергетичних затрат.

Поняття якості продукції тваринництва, з урахуванням складності та багатоваріантності їх складу, специфіки властивостей визначається комплексом показників. Головні показники при оцінці рівня якості мають показники призначення, за допомогою яких повинна бути забезпечена достатньо повна інформація у відношенні біологічної цінності продукту, органолептичних показників, гігієнічних і токсикологічних характеристик, а також стабільність властивостей.

Біологічна цінність продукту визначається наявністю в його складі компонентів, що використовуються організмом для біологічного синтезу та компенсації енергетичних затрат. Значення цього показника залежить від вмісту білків, жирів, вітамінів, мікро- та макроелементів, їх амінокислотний склад та ступінь засвоєння організмом тощо.

Важливу роль в оцінці якості продукції тва-

ринництва відіграють органолептичні показники — зовнішній вигляд, колір, смак, запах та консистенція. Зазначені характеристики здебільшого визначають якість продуктів при оцінці його споживачами.

Поняття харчова цінність включає показники, що характеризують біологічну цінність продукту і його органолептичні показники. Гігієнічні й токсикологічні показники визначають ступінь нешкідливості продукту щодо патогенних мікроорганізмів, інших ксенобіотиків, без перевищення встановлених гранично допустимих рівнів токсичних елементів (ртуть, свинець, кадмій, миш'як, мідь та олово), пестицидів, нітритів, нітрозамінів, а також мікотоксинів, антибіотиків, гормональних препаратів та радіонуклідів.

Одним з пріоритетних завдань відновлення продовольчої безпеки країни є забезпечення населення високоякісними продуктами харчування тваринного походження, підвищення конкурентоспроможності тваринницької галузі та гарантування підтримки держави. На часі також розширення та пошук нових ринків збуту продуктів тваринного походження, особливо молочних і м'ясних, та захисту внутрішнього споживчого ринку від неякісного імпорту тваринницької продукції.

Аналізуючи ситуацію у скотарстві та свинарстві, слід підкреслити, що саме ці галузі мають бути реформовані першочергово. Галузь свинарства традиційно має вагомую частку в виробництві та в споживанні м'яса в Україні - 30-40%; має власний потенціал кормозабезпечення за рахунок великих обсягів вирощування зерна; має короткий виробничий цикл (відгодівля - до 120 днів) і здатна в короткі строки забезпечити нарощування об'ємів виробництва продукції. Проте сьогодні, на жаль, галузь не забезпечує потреби внутрішнього продовольчого ринку свинини і має негативну динаміку виробництва; не має власної селекційно-генетичної бази для істотного нарощування об'ємів виробництва; не відповідає за показниками якості м'яса та м'ясопродуктів вимогам світового продовольчого ринку.

Щодо молочного скотарства, то молоко традиційно займає другу позицію в структурі валового продукту сільського господарства (за останні п'ять років - близько 15%). Україна відома в світі як традиційний виробник та експортер молока та молочних продуктів, і має освоєні закордонні ринки збуту з умовами для нарощування експорту молока та молокопродуктів. Разом з тим, наявні такі негативні тенденції: стійке скорочення поголів'я великої рогатої худоби; значне зменшення виробництва та споживання молока; висока собівартість існуючого виробництва молока не здатна задовольнити платоспроможний попит не тільки на зовнішньому, але й на внутрішньому ринках; традиційні технології вже не здатні забезпечувати якість молока, яка б відповідала стандартам європейського та світового ринків; відсутня власна

селекційно-генетична база для нарощування поголів'я високопродуктивних корів. Отже, реформи у підгалузях скотарства та свинарства мають бути здійснені найближчим часом.

Важливе завдання розвитку тваринництва полягає в підвищенні не лише кількості, а і якості продукції. Цьому мають сприяти методи селекції і науково-обґрунтовані норми годівлі тварин, поліпшення технічного оснащення ферм, матеріальне стимулювання працівників за підвищення якості продукції. Загальні завдання, які необхідно вирішувати в галузі тваринництва, полягають у тому, щоб забезпечити зростання продуктивності і поголів'я худоби і на цій основі збільшувати обсяги виробництва високоякісної продукції при найменших затратах праці і коштів.

Першочерговим значенням для підвищення якості м'яса, ефективності використання сировинних ресурсів має первинна переробка тварин, рівень організації технологічних процесів, які включені в виробничий цикл виготовлення різної продукції, а також рівня її зберігання, що визначаються температурою, відносною вологістю та іншими показниками.

Виробництво продукції тваринництва високої якості може бути забезпечене при дотриманні санітарно-гігієнічних умов із використанням ефективних методів та засобів санітарної обробки і профілактичної дезінфекції обладнання та виробничих приміщень. Усі продукти тваринництва підлягають обов'язковій ветеринарно-санітарній експертизі з метою визначення їх придатності на харчові цілі.

Отже, проблема підвищення якості продукції тваринництва повинна бути вирішена лише комплексом заходів. Тому в числі пріоритетних завдань є відпрацювання таких механізмів і підходів, які б дали змогу забезпечити населення нашої країни високоякісними вітчизняними продуктами харчування за доступними цінами, а також значно поліпшити асортимент харчування. Відпрацювання даної проблеми вимагає застосування комплексу заходів, спрямованих, з одного боку, на забезпечення безперервного надходження на споживчий ринок зростаючої кількості різноманітних продуктів харчування високої якості, а з іншого — підвищення купівельної спроможності населення країни.

Погіршується сьогоднішня ситуація ще тим, що ринок м'ясних продуктів перенасичений дешевою імпортною продукцією низької якості. Експортний потенціал України в даній галузі також порушений. Основними причинами переважання імпорту над експортом стали недостатня конкурентоспроможність українських товарів, недотримання міжнародних стандартів якості та безпечності харчових продуктів, а також перешкоди в торгівлі, що лежать у правовій та практичній площині.

На сьогодні Україна не входить до списку країн, які можуть експортувати живих тварин і

м'ясо до ЄС. Україні дозволено експортувати до ЄС лише живих коней і віслуків, а також мед та рибу (морську), сухе молоко для виготовлення кормів для тварин (за умови відсутності в даному продукті вмісту залишкових кількостей забруднювачів), рибну продукцію для людського споживання [1].

Основна перешкода для українського експорту – це невідповідність продукції стандартам якості, прийнятим в ЄС, Росії та іншим країнам. На цей час лише 52% українських стандартів для сільськогосподарської продукції гармонізовано з міжнародними, для харчової промисловості показник становить 29% [5].

З огляду на теперішню економічну кризу, дуже важливо звільнити українські підприємства (особливо ті, що працюють у стратегічно важливих галузях, таких як сільське господарство) від зайвого адміністративного тягаря й реформувати нормативну базу, адже це сприятиме відродженню галузі та підвищить безпечність продуктів харчування для споживачів, що є навіть більш важливим. Так, адаптація системи регулювання у сфері безпеки харчових продуктів до вимог СОТ дозволить на 30 % зменшити витрати на стандартизацію продукції сільського господарства та продуктів харчування, а за умови гармонізації в межах Розширеної угоди про вільну торгівлю між ЄС та Україною економія видатків може сягнути 50 % [3].

Українська система державного регулювання безпечності харчових продуктів нині не відповідає вимогам СОТ, і більшість країн світу її не визнають. Застосування застарілих інструментів регулювання помітно підриває експортний потенціал України, знижує конкурентоспроможність її сільського господарства та харчової галузі. Тож сьогодні Україна може експортувати продукцію тваринництва лише до обмеженого кола країн (переважно це країни СНД та Африки), а експорт молочної продукції до ЄС та інших країн із розвинутою економікою не перевищує 11,6 % її загального експорту (рис.1).

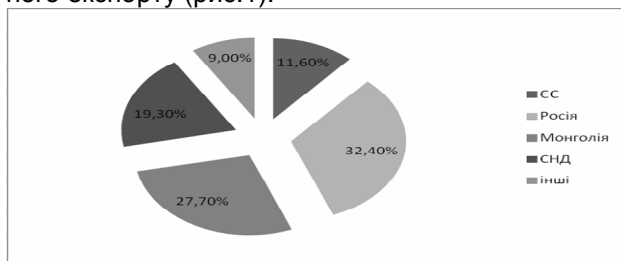

Рис. 1 – Структура експорту продукції тваринництва у 2011 році

Тож запроваджена Росією в середині січня 2006 р., у 2009 р. та на початку 2012 р. заборона на ввезення м'яса, яєць, риби, сиру, молока та масла з України та пов'язані з цим значні збитки для вітчизняних виробників стали переконливим свідченням необхідності пошуку нових ринків збуту. Якщо безпечність та якість продуктів харчу-

вання не відповідатимуть вимогам ринку та визаним у світі стандартам і принципам, то вітчизняним споживачам доведеться задовольнятися недостатньо безпечними продуктами, тоді як вихід на закордонні і вітчизняні ринки високоякісної та дорогої продукції взагалі буде неможливим.

Україна продовжує використовувати систему державного регулювання безпечності харчових продуктів, отриману нею у спадщину від Радянського Союзу. Ця система не відповідає вимогам СОТ і не визнається розвинутими країнами світу. Застосування не гармонізованої з сучасною міжнародною практикою, застарілої системи державного регулювання безпечності харчових продуктів значною мірою підриває експортний потенціал України, знижує конкурентоспроможність її сільського господарства й харчової галузі, і — що найгірше — ставить під загрозу здоров'я та безпеку громадян.

Така ситуація спричинена тим, що через дублювання нормативних вимог система регулювання безпечності харчових продуктів змушує підприємства нести необґрунтовані витрати, проте не гарантує вищих, ніж будь-де, показників здоров'я українських громадян та їхньої безпеки. Провідним у глобальному масштабі принципом, як зазначається у відповідних положеннях СОТ, є те, що «такі системи не повинні обмежувати торгівлю більше, ніж це потрібно для досягнення необхідного рівня захисту» [5].

Стимулом до збільшення виробництва, рівня товарності та якості продукції тваринництва є встановлення доплат за реалізовані напереробні підприємства молоко, молодняк великої рогатої худоби та свиней (постанови КМУ від 27 квітня 2011 року №523, від 18 березня 2009 року №282). Дотація за молоко надається на безповоротній основі сільськогосподарським підприємствам і фізичним особам - виробникам молока, що виробили та продали молоко атестованим переробним підприємствам. У 2011 році розмір бюджетної дотації для сільськогосподарських підприємств становить 0,35 грн/кг реалізованого молока в перерахунку на базисну жирність; для фізичних осіб - 0,3 грн/кілограм [7].

Окрім цього, для підвищення якості молока, виробленого в господарствах населення, передбачено часткове відшкодування з бюджету витрат на закупівлю нових установок індивідуального доїння в межах до 5 тис. грн за одиницю. Виплата фінансової допомоги здійснюється за умови утримання в домогосподарстві не менше трьох ідентифікованих та зареєстрованих в установленому порядку корів. У разі продажу або передачі доїльних установок у користування іншим особам до закінчення експлуатаційного строку отримані бюджетні кошти повертаються до Державного бюджету (Постанова КМУ від 2 березня 2011 року №181).

Стимулом до підвищення якості молока та-

кож є запровадження бюджетної дотації за екологічно чисте молоко власного виробництва, продане молокопереробним підприємствам для виготовлення продуктів дитячого харчування на молочній основі. Дотація надається сільськогосподарським підприємствам та фізичним особам, але за умови надання території їхньої діяльності статусу спеціальної сировинної зони. Вона має відповідати санітарно-гігієнічним вимогам виготовлення продуктів дитячого і дієтичного харчування, підтвердженим відповідним сертифікатом якості. Окрім цього, молоко слід здавати на переробні підприємства, які виробляють продукти дитячого харчування на молочній основі. У поточному році розмір дотації за екологічно чисте молоко становить 750 грн/т молока (Постанова КМУ від 2 березня 2011 року №182) [7].

Бюджетна дотація за вирощені та продані переробним підприємствам молодняк великої рогатої худоби й свиней надається сільськогосподарським підприємствам та фізичним особам. При цьому мінімальна жива вага молодняку великої рогатої худоби, проданого сільськогосподарськими підприємствами, має становити 390 кг, фізичними особами - 330 кг; свиней (за винятком свиноматок і кнурів) - для сільськогосподарських підприємств - 95-130 кг, для фізичних осіб - 95-200 кг. Бюджетні кошти за вирощений та проданий молодняк великої рогатої худоби і свиней надаються у разі вирощування тварин не менше трьох місяців перед продажем. Розмір державної підтримки за молодняк великої рогатої худоби становить 1,5 грн/кг живої ваги; свиней (крім свиноматок і кнурів) - 1 грн/кілограм [7].

Досвід інших країн свідчить, що необхідного рівня безпечності харчових продуктів можна досягти без застосування жорстких обмежувальних адміністративних процесів, які негативно впливають на конкурентоспроможність приватного сектора та створюють високовитратні перешкоди торгівлі.

Через скандали, пов'язані з неналежною якістю харчових продуктів, та посилення вимог до безпечності таких продуктів, а також на виконання принципів СОТ щодо прозорості регуляторних процедур у цій сфері, багато країн переглянули свої системи регулювання безпечності харчових продуктів та запровадили різноманітні реформи. Загальноприйнятими міжнародними тенденціями управління заходами регулювання безпечності харчових продуктів включають низку принципів.

Управління безпечністю продуктів харчування, яке раніше зводилося до контролю готової продукції (зараз ця функція покладена на державу), тепер полягає у здійсненні низки запобіжних заходів на різних етапах постачання харчових продуктів. Основна відповідальність за дотримання правил безпечності нині покладається на приватний сектор, тоді як держава виконує дорадчі, наглядові та регуляторні функції. Вважається, що учасники ринку харчових продуктів можуть

краще за будь-кого іншого розробити систему постачання та гарантування безпечності харчових продуктів. Тому саме вони повинні нести відповідальність за безпечність продуктів харчування.

Західні країни застосовують цілісний підхід до контролю безпечності продуктів харчування «від лану до столу». Наприклад, члени ЄС працюють над створенням або вже створили єдині органи чи інтегровані системи контролю харчових продуктів, що охоплюють усі етапи процесу виробництва відповідно до принципу «від лану до столу» — починаючи з поля й закінчуючи роздрібною торгівлею.

Підхід ЄС до контролю безпечності харчових продуктів базується на оцінці ризиків і залучає переважно загальне «горизонтальне» законодавство, що регулює спільні аспекти харчових продуктів, такі як харчові добавки, маркування та гігієну, а також, за необхідності, частково «вертикальне» законодавство, яке стосується лише певних продуктів, наприклад, таких як молоко, м'ясо та продукція птахівництва. За такого порядку вимоги встановлюються лише тією мірою, якою це потрібно для гарантування безпечності. Як наслідок — більша ефективність стосовно витратів та більша «дружність» до підприємств [4].

Аналіз регуляторного впливу, тобто оцінка витратів та зисків від нових законодавчих актів, що дає змогу запроваджувати політику й контроль безпечності продуктів харчування та сільськогосподарської діяльності, вигідний для трьох основних сторін — учасниць процесу: споживачів, операторів ринку та держави.

Відповідно до досвіду, що широко застосовується в країнах ОЕСР та ЄС, продукти харчування взагалі не потребують сертифікації. Сертифікація використовується майже виключно в межах експортно-імпорتنих операцій (до того ж лише тоді, коли її вимагає країна-імпортер).

Загалом, не існує ідеальної системи, яка була б абсолютно прийнятною для всіх країн.

Кожна країна повинна здійснювати інституціональні реформи, які відповідають її унікальному політичному та історичному контексту. Наприклад, за останні декілька років значна кількість країн ЄС реформували національні органи контролю безпечності продуктів харчування. Вони мають відмінності у функціях та цілях, які залежать від особливостей конкретної країни. Спільним для всіх є те, що реформа дозволила досягти вищого рівня безпечності за менші кошти та запровадити ефективний і результативний контроль.

Основні вади системи державного контролю безпечності продуктів харчування в Україні можна охарактеризувати так:

- відсутня чітка організаційна структура на національному рівні (через дублювання функцій органів контролю);
- не розроблена належна система планування контролю, що унеможлиблює здійснення оцінки її

ефективності та результативності;

- надмірне адміністративне навантаження на підприємства внаслідок дублювання функцій і відсутності координації дій між органами контролю.

- не налагоджені належним чином обмін інформацією та координація дій між державними органами, що відповідають за безпечність харчових продуктів.

Наслідком цього є надмірний обсяг перевірок та загальна неефективність контролю. Це негативно позначається на конкурентоспроможності підприємств харчової галузі, особливо тих, що працюють із продуктами тваринного походження. Такі підприємства надто часто стають об'єктом перевірок з боку Держспоживстандарту, Міністерства охорони здоров'я та Міністерства аграрної політики та продовольства, причому всі ці відомства контролюють одні й ті самі параметри.

Ця успадкована з радянських часів командно-адміністративна система регулювання безпечності харчових продуктів накладає на підприємства жорсткі та суворі зобов'язання, не передбачаючи водночас жодних механізмів відповідальності або прозорості для діяльності державних органів контролю. Відсутність підзвітності органів регулювання унеможлиблює реалізацію будь-яких вимог з боку груп виробників та споживачів стосовно модернізації способів регулювання.

Водночас критерії оцінки діяльності державних органів контролю у сфері регулювання безпечності продуктів харчування пристосовані до негнучкої командно-адміністративної системи перевірок. Серед них чи не основними критеріями оцінки роботи органів контролю є кількість здійснених перевірок та суми отриманих штрафів, а не факт перевірки виробництва на предмет дотримання ним вимог щодо безпечності харчових продуктів (наприклад, встановлення кількості випадків захворювань, спровокованих вживанням того чи іншого продукту цього виробника). Це вводить в оману споживача, який безпідставно (та помилково) вважає, що чим жорсткіший контроль та чим більше перевірок, тим вищий рівень безпечності харчових продуктів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, аналізуючи ситуацію, що склалася на ринках України, можна зробити висновок, що просування сільськогосподарської та харчової продукції можливе, але за певних умов. У зв'язку із застарілими технологіями процесів вирощування та переробки харчової і сільськогосподарської продукції, виробництво конкурентоспроможних товарів можливе при удосконаленні вимог визначення якості, методів сертифікації та держаної підтримки.

Список використаної літератури

1. Ветеринарно-санітарна експертиза з основами технології і стандартизації продуктів тваринництва / За ред. О.М. Якубчак, В.І. Хоменко. — Київ, 2005. — 800 с.
2. ДСТУ ISO 9000-2007. Системи управління якістю. Основні положення та словник. - К.: Держстандарт України, 2001.
3. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / Л.В.Дейнеко, А.О.Коваленко, П.І.Коренюк, Е.І.Шелудько; За ред. Б.М.Данилишина. - К.: Наук. Думка. - 2007. - 276с.
4. Пути увеличения производства и повышение качества животноводческой продукции: Материалы межрегион. науч. – практ. конф. ученых и специалистов / Всерос. НИИ мясн. скотоводства; Гл. ред. А.Г. Зелепухин. – Оренбург, 2001. – 151с.
5. Соловійов І.О., Кирилов Ю.Є. Конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції в умовах вступу України до СОТ// Таврійський науковий вісник. – Херсон, 2006. – Вип. 44. – С. 260-265.
6. Управління конкурентоспроможністю підприємства / С.М. Клименко, Т.В. Омеляненко, Д.О. Барабась, О.С. Дуброва, А.В. Вакуленко. К.: КНЕУ, 2006. - 527 с.
7. www.kmu.gov.ua

Внедрение государственных стандартов разрешает производителю не только повысить качество своих товаров к уровню международных требований, но и обеспечивает перестройку производства, его организацию, технологию, систему управления качеством к уровню развитых стран мира.

Introduction of state standards lets a producer not only to promote quality of the commodities to the level of international requirements but also provides re-erecting of production, his organization, technology, control system by quality to the level of the developed countries of the world.

Дата надходження в редакцію: 28.01.2012 р.

Рецензент: к.е.н., професор В. М. Жмайлов